

A MŰVELTETŐ MORFÉMÁVAL JELÖLT PASSZÍV SZERKEZETEK KIALAKULÁSÁRÓL AZ ÓTÖRÖKBEN

Ótott-Kovács Eszter

Bevezetés¹

A keleti ótörök – a Lars Johanson-féle nyelvtörténeti osztályozás (Johanson 1998b: 85) szerint – a VIII–XIII. századi Belső-Ázsiában rovásírással, ujjur, manicheus, tibeti, bráhmī és arab írással lejegyzett nyelvmlékek alapján rekonstruálható nyelv, ami a tág földrajzi és időbeli keret miatt nem tekinthető egységesnek.

Jelen dolgozat azokkal az ótörök szerkezetekkel kíván foglalkozni, amelyekben az igei tövön ugyan műveltető morféma szerepel², de a szerkezet passzív³. Ilyen a következő (1) példa, amelyben a *bas-* 'nyom, elnyom, rajtaüt'⁴ igei alakon az *-(X)t-* műveltető morféma található, a szerkezet mégsem műveltetői ('üttet, veret'), hanem passzív ('meg van ütve'). (A példa forrása: Erdal 1991: 844–845.)

- (1) *tük tūmān kiši-lār ig agrīg-qa bas-īt-īp*
sok tízezer ember-PL betegség fájdalom-DAT elnyom-CAUS-CV
umuǰsuz inaǰsiz yat-ur-lar
reménytelen(ül) egyedül fekszik-PRES-PL.3
'sok tízezer ember betegségtől és fájdalomtól megtámadva remény-
telenül és egyedül fekszik'

(Suv 587,3)

A jelenség megtalálható a XIII. század végén vagy a XIV. század elején lejegyzett kipscak nyelvmlékben, a *Codex Cumanicus*ban is, ahogy az aláb-

¹ Ezúton szeretném megköszönni a dolgozat névtelen lektorának a dolgozat korábbi verziójához fűzött megjegyzéseit. Jelen dolgozat sokat profitált a terminológiára vonatkozó tanácsaiból.

² Az ótörök műveltető morfémák a következők: *-(U)r-*, *-Ar-*, *-gUr-*, *-(X)z-*, *-(X)t-*, *-tUr-*. (Erdal 2004: 229)

³ Összehasonlításképp az ótörök passzívnak nevezett morfémák: *-(X)l-* és *-sXk-*, illetve a kései ótörökben a *-tXl-* és a *-tUrXl-* morfémák (Erdal 2004: 228). Utóbbi kettő magyarázatát lásd a 4.6. részfejezetben.

⁴ Az ótörök szavak jelentését Clauson (1972) alapján adom meg.

bi (2) példa mutatja. (A példa forrása: Erdal 1991: 844.)

- (2) *murvat-ı̄nja s̄an ȳan-dir-ip yazix-ımiz-ni k̄otir-di-ŋ*
 jóság-POSS.SG.2.DAT⁵ te legyőz-CAUS-CV bűn-POSS.PL.1-ACC elvisz-PAST-SG.2
 'a jóságod által legyőzve elvitted a bűneinket'

Tovább él a jelenség egyes mai török nyelvekben is, így a tuvaiban, a tofában, a sórban, az altajiban, a hakaszban, a jakutban, az özbegben (Rassadin 1978: 138), a karakalpakban (Kormušin 1976: 89), a baskírban (Nedyalkov 1991: 14) és a kazakban (Erdal 1991: 844). A (3) mondat a tuvaiból (Bergelson–Kibrik 1995: 397), a (4) a tofából (Rassadin 1978: 138), az (5) pedig a jakut nyelvből való (Kormušin 1976: 89).

- (3) *oglu ača-zin-ga ette-dir-bišaan, igla-p tur-gan*
 fiú.POSS.SG.3 apa-POSS.SG.3-DAT ver-CAUS-CV⁶ sír-CV AUX-PAST(SG.3)⁷
 'Amikor a fiú az apja által meg lett verve, sírt.'
- (4) *čaa-da raanit' kıl-dir-gan men*
 háború-LOC sebesít csinál-CAUS-PAST SG.1⁸
 'A háborúban megsebesültem.'
- (5) *atah-pīn ik-ka itir-tar-dī-m*
 láb-POSS.SG.1 kutya-DAT harap-CAUS-PAST-SG.1
 'A lábam meg lett harapva a kutya által./ Megharapta a kutya a lábam.'

⁵ Ahol a toldalékok összevonódnak, ott a glosszázás során nem kötőjellel, hanem ponttal kerülnek elválasztásra az egyes elemek. Hasonlóképp ponttal választom el a tótól a toldalékot azokban az esetekben, amikor a toldalékolás során a szótári szó alakja módosul. (Például az (5) mondat esetében.)

⁶ Sem a mai török nyelvekben, sem az ótörökben nem ismert olyan jelenség, hogy bármilyen konverbiumi morféma (így például a (12), (14), (18) és (19) mondatok esetében) passzvizálná az általa jelölt mellékmondat predikátumát. Az tehát, hogy egy ige konverbiumi morféma szerepel, nem bír jelentőséggel a vizsgált téma szempontjából.

⁷ A török nyelvekben az egyes szám harmadik (és gyakran a többes szám harmadik) személyű igei személyrag zéró jelölésű. Mivel az összes többi személy esetén van testes személyrag (vagy a személyes névmásokból kialakult személyjelölő klitikum (lásd a (4) példa esetén)), így egyértelmű, hogy amikor az igei személyrag zéró jelölésű, akkor egyes (vagy többes) szám harmadik személyű alany szerepel a mondatban. Ilyen esetekben a zéró igei személyragot zárójelben adtam meg, míg a testes személyragokat kötőjellel választottam el.

⁸ A *men* elem alakilag ugyan megegyezik az egyes szám első személyű személyes névmással, de itt mégis mint igei személyrag lett glosszázva. Ennek az az oka, hogy a török nyelvekben a személyes mondatokban az alany a mondat elején, az állítmány a végén szerepel. Ebben az esetben azzal a jelenséggel van dolgunk, hogy a személyes névmások igei személyragokká kezdenek válni, először klitikumokként, később szuffixumként jelennek meg az időjel után. A jelenség ismert egyes török nyelvekben, így például a törökországi törökben, ahol egyes igei személyragok személyes névmási eredetűek, kialakulásuk pedig jól nyomon követhető az írott forrásokban.

Ez a jelenség az ótörök nyelvemlékektől egészen a mai nyelvekig végigkövethető, így kizárható az, hogy az ótörök szövegek félreértelmezésével vagy ótörök könyvnyelvi jelenséggel van dolgunk (ugyanis a fennmaradt ótörök szövegek nagy része – a rovásemlékeket kivéve – fordításirodalom). Sokkal inkább egy régi török nyelvi változás eredménye ez a szokatlan szerkezet. A továbbiakban – ezt alátámasztandó – az ótörök műveltető szerkezetekből létrejövő passzív szerkezetek kialakulását és ennek lehetséges okait mutatom be.

A kutatáshoz szükséges korpusz az *Ač pars* című buddhista mesében (Gabain 2007: 242–250), valamint Sir Gerald Clauson ótörök etimológiai szótárában előforduló példákból (Clauson 1972), továbbá a Röhrborn (1972) és Erdal (1991: 843–847) által közölt mondatokból áll.

1. Rövid kutatástörténet

A műveltető morfémát tartalmazó ótörök passzív szerkezetek megléte – a szerkezet szokatlansága miatt – több altajisztikával foglalkozó kutatónak is szemet szúrt. Ezek közül Röhrborn (1972) adott először bővebb leírást a jelenségről: tanulmányában főleg azokat a jegyeket igyekszik összegyűjteni, amelyek segítik a passzívként értelmezhető szerkezetek megkülönböztetését a műveltetői szerkezetektől. Ezek részletes tárgyalására alább kerül sor.

Johanson elmélete szerint a török műveltetői szerkezetek egy általa *transcendence*-nek nevezett új igenemi fogalommal lennének leírhatóak, amely esetén az alanyok alapvetően ágensek, de egyes esetekben ezt „meghaladva” páciensi tartalmakat is magukra vehetnek. (Erről bővebben Johanson 1974, 1976–77: 126–128, 1998a: 55–56.)

Erdal (1991: 843–847) rövid összefoglalójában ismerteti az addigi eredményeket, nézeteket, emellett több példát is hoz. Röviden megfogalmaz egy hipotézist, amely szerint a műveltető morfémák inkább „reverzívék”: ha intranszitiv tövekhez kapcsolódnak, tranzitívva tesznek, ha tranzitív tőhöz kapcsolódnak, akkor intranszitivvá (Erdal 1991: 844).

Megemlítendő még Robbeets (2007), amelyben a szerző a „transzeurázsiai nyelvek”⁹ rokonságát igyekszik azzal bizonyítani, hogy egy pTE *-*ti*- kauzativ-passzív morfémát feltételez, és ezt a morfémát hasonló funkciókban véli felfedezni a „transzeurázsiai” nyelvekben.¹⁰ Ennek a törökségi fejlődésének az ótörök -(X)t- morféma lenne (Robbeets 2007: 178–179).

⁹ Ide tartoznak a török, mongol, mandzsu-tunguz nyelvek, valamint a koreai és a japán.

2. Az igenemi szerkezetek változása

Az alábbi 3. és 4. pontokban a műveltető morfémaival jelölt passzív szerkezetek kialakulását kívánom bemutatni.

Mindenekelőtt azonban le kell szögezni, hogy a világ nyelveiben nem ritka, hogy egyes igenemi morfémaival vagy valamilyen analitikus módon történő jelölés többféle igenemi szerkezet jelölésére is használatos – mint ahogy a vizsgált téma esetében is ez áll fenn. Ilyen például az eredetileg reflexív szerkezetekre jellemző jelölés (legyen az morféma vagy analitikus jelölési mód) használata a passzív szerkezetek jelölésére is.

A német nyelvben a proto-indoeurópai **s(w)e-* visszaható névmás szabályos fejleménye, a *sich* visszaható névmás nem csak visszaható, hanem anti-kauzatív és *middle* (abban az értelemben, ahogy Fagan (1988) használja a terminust; Haspelmath a *potential passive* megnevezést használja; az erre vonatkozó terminológiai magyarázatról lásd Haspelmath (1990: 33–34)) szerkezetek jelölésére is használatos, de nem jelölhet passzív szerkezeteket. A (6) mondat tehát nem értelmezhető passzív, csak *middle* szerkezetként. A német *sich* névmáshoz hasonlóan a lengyel *się* visszaható névmás sem használható a passzív szerkezetek jelölésére. (Haspelmath 1990: 42–43)

- (6) *Das Brief schreibt sich.* (Haspelmath 1990: 42–43)
'*Írják a levelet./ A levél [szinte magától] íródik.'

Az orosz *-sja* toldalék ugyancsak a **s(w)e-* visszaható névmásból alakult ki. Azonban a mai oroszban nem csak a reflexív, az antikauzatív, hanem a passzív szerkezet jelölésére is szolgálhat (Haspelmath 1990: 42–46). Ezt mutatja az alábbi passzív példa:

- (7) *Pis'mo pišetsja (Oneginym).* (Haspelmath 1990: 45)
'Íródik a levél (Onegin által).'

A proto-indoeurópai visszaható névmás nem volt használatos a passzív szerkezet jelölésére, ahogy az a németben és a lengyelben sem lehetséges; a passzívum kialakulása az eredetileg reflexív szerkezetekre jellemző jelölés mellett az oroszra jellemző fejlemény (Haspelmath 1990: 42–46). Vagyis – mint ahogy a példák alapján látható – lehetséges, hogy egy morféma vagy analitikus jelölési mód többféle igenemi szerkezetet jelöljön.

¹⁰ A török, mongol, mandzsú-tunguz nyelvekben, a koreaiiban és a régi japánban is megtalálható az a jelenség, hogy a műveltető szerkezetekből esetenként passzív szerkezetek jöhetnek létre (Nedyalkov 1991), de ezt nem egy esetleges pTE **-ti-* morfémaiból eredeztethető szuffixum jelöli. A manzsuban például a *-bu-* egyszerre műveltetői és passzív morféma is (Nedyalkov 1991: 5, 10–13).

Továbbá Haspelmath elmélete szerint (többek között az indoeurópai nyelvek esetén) a reflexív szerkezetekből jöttek volna létre az antikauzatív és passzív szerkezetek (Haspelmath 1990). A továbbiakban a dolgozat azt igyekszik bemutatni, hogy az ótörök műveltető szerkezetekből hogyan jött létre a passzív szerkezet.

3. A műveltető morfémát tartalmazó passzív szerkezet kialakulása

3.1. Az ótörök műveltető szerkezetek rövid bemutatása

Az ótörökben (csakúgy, mint a mai török nyelvekben) a műveltető szerkezetek létrehozásakor az alapigéhez egy műveltető morféma járul, ezek az ótörökben az $-(U)r-$, $-Ar-$, $-gUr-$, $-(X)z-$ morfémák, amelyek csak intranszítív tövekhez csatlakozhatnak, valamint az $-(X)t-$ és $-tUr-$ szuffixumok, amelyek tranzitív és intranszítív igékhez egyaránt járulhatnak¹¹. Továbbá az alapeseményhez képest egy új elem jelenik meg a szerkezetben, ez az okozó (*causer*), ami a nominatívussal jelölt alanyi pozícióba kerül. Az alapige alanya, a műveltetői mondat eszközlője (*causee*) a legmagasabb el nem foglalt pozíciót foglalja el: ha az alapige intranszítív, akkor az akkuzatívussal jelölt direkt tárgyi pozíciót; ha az alapige tranzitív, akkor a datívussal jelölt indirekt tárgyi pozíciót (Comrie 1989: 165–184). Ez végigkövethető a (8) példa alapján, ahol az alapige (*aša-* 'eszik') tranzitív, így a műveltetése során – mivel a direkt tárgyi pozíció foglalt (*aš* 'étel')¹² – az alapesemény alanya (*män* 'én') a datívussal jelölt indirekt tárgyi pozíciót foglalja el.

- (8) *ol maŋa aš aša-t-ti* (Kašy. I 210) (Clauson 1972: 257)
ő én.DAT étel(-ACC) eszik-CAUS-PAST(SG.3)
'Ő velem ételt etetett.'

Érdemes megjegyezni, hogy a mai török nyelvekben csakúgy, mint az ótörökben a műveltetői szerkezet nem csak faktitív, hanem megengedői (permisszív) jelentésű is lehet. Így például a törökországi törökben *konuštur-* ige (*konušt-* 'beszél') lehet 'beszéltet' és 'hagyja beszélni' jelentésű is.

3.2. Mikor jöhet létre a passzív szerkezet?

A műveltető morfémával jelölt passzív szerkezetek kialakulása csak szigorúan meghatározott mondattani környezetben következhet be.

¹¹ Azt, hogy pontosan melyik morféma kapcsolódhat egy tőhöz, hangtani kritériumok szabályozzák. Erről lásd Erdal (1991: 709–848).

¹² Ez egy jelöletlen direkt tárgyi alak, ilyenkor az akkuzatívuszi morféma nem szerepel a tőn.

Az első kritérium, hogy csak *transzítív* alapigék műveltetése esetén jöhet létre a passzív szerkezet (Erdal 1991: 845, Nedyalkov 1991: 13). Vagyis ilyenkor a műveltető morfémás igének három argumentuma van: az okozó (alanyi pozícióban, nominatívusszal), az eszközlő (indirekt tárgyi pozícióban, datívusszal) és a direkt tárgy (akkuzatívusszal vagy jelöletlen akkuzatívusszal ellátva). Mivel az *-(U)r-*, *-Ar-*, *-gUr-*, *-(X)z-* morfémák csak intranzitív igékhez járulhatnak, ezek esetén sosem fordulhat elő a passzívum. A passzív szerkezet tehát csak az *-(X)t-*, *-tUr-* morfémákat viselő igéknél jelenik meg, és ezek közül is az *-(X)t-* esetén sokkal gyakoribb.¹³ Feltehetően az *-(X)t-* szuffixum ilyen funkcióban való gyakori előfordulása miatt több szerző (például Gabain 2007: 60, Robbeets 2007: 178–179) is azt feltételezi, hogy ez egyszerre műveltetői és passzív morféma is. Ugyanakkor már az ótörök adatokból is kiderül, hogy itt nem egyetlen morfémának, hanem maguknak a műveltető szerkezeteknek (bármilyen morfémával is legyenek jelölve) egy bizonyos mondattani környezetben történő funkcióváltozásáról van szó. Ezt támogatja, hogy a mai török nyelvek szerkezetei esetén nem csak a fent említett két morféma fordulhat elő, így az alábbi passzív tofa mondatban a *-GXs-* műveltető morféma¹⁴ szerepel:

- (9) *men a't-ka ka-as-ti-m*¹⁵ (Rassadin 1978: 137–138)
 én ló-DAT dob-CAUS-PAST-SG.1
 'Le lettem dobva a ló által./ Ledobott a ló.'

A második feltétel, hogy *az okozónak és a direkt tárgynak ugyanarra az entitásra kell utalnia* (Erdal 1991: 846–847). Az alábbi – csak műveltetőként értelmezhető – mondatban megjelenik az okozó, a direkt tárgy és az eszközlő is; az okozó és a direkt tárgy referenciája pedig ugyanaz.

- (10) *anta ötrü batra xatun ellig bäg-kä*
 az.ABL után Bhādra asszony [birodalommal bíró] uralkodó-DAT
ät'öz-i-n säv-it-käl-ir ücün...
 maga-POSS.SG.3-ACC szeret-CAUS-AUX-PRES(SG.3) miatt
 'azután [így beszélt] Bhādra asszony, hogy az uralkodóval
 megszerettesse magát...' (U III 54, 16–17)
 (Röhrborn 1972: 72)

¹³ Ez talán az alapigék hangtani sajátosságaira vezethető vissza. A korpuszban található *-tUr-* morfémával előforduló passzív jelentésű szerkezetek igéi a következők: *ar-tur-* 'becsap-CAUS', *soq-tur-* 'megüt, összezúz-CAUS'.

¹⁴ Ez a morféma még nem lehetett meg az ótörökben (Erdal 1991), de a középtörök csagatáj szövegekben már megtalálható (Eckmann 1966: 71-72).

¹⁵ *kaas-* < **kag-gis-*

A *säv-* 'szeret' jelentésű ige tranzitív; műveltető morfémával való ellátása után (*säv-it-*) háromargumentumú lesz. Az okozó (*Bhādra aszsony*) ugyanaz, mint a direkt tárgy, vagyis az okozó magán hajatat végre egy cselekvést.

Ilyen helyzetben a direkt tárgy implicit maradhat, vagyis nem szükséges nyíltan megjelennie a szerkezetben, ami úgy tűnik, nem egyedülálló jelenség az ótörökben.

3.3. A direkt tárgy impliciten maradása

A műveltető mondatok esetén az alannal koreferens, illetve az alanyhoz tartozó (például az alany valamilyen testrészét kifejező) direkt tárgy elhagyása nem egyedi eset, több példa is van erre az ótörökben. Röhrborn (2001) több példát is hoz a jelenségre vonatkozóan. A *tizlärin cök-it*¹⁶ szerkezet szó szerinti fordításban annyit tesz: 'térdéit lefelé mozgatja', azaz 'letérdel'. Az alábbi (11) mondatban, mivel a *tiz* 'térd' szó nem általános értelemben szerepel, nem hagyható el:

- (11) *oŋ tiz-i-n cök-it-ip* (U II 47, 78)
 jobb térd-POSS.SG.3-ACC [lefelé mozog]-CAUS-CV
 'a jobb térdét letéve/ a jobb térdével letérdelve'
 (Röhrborn 2001: 268-269, Clauson 1972: 414)

Azonban, ha a *tiz* 'térd' direkt tárgy általános értelmű, akkor implicit maradhat. Így a következő (12) szerkezetet kapjuk, amely esetén a *cök-it-* – önmagában 'lefelé mozgat' jelentésű szó – 'a térdét lefelé mozgatja, letérdel' jelentésben szerepel.

- (12) *odun han qamağ uluğ bāğ-lär-i bodun-ï*
 Hotan kán mind nagy törzsfő-PL-POSS.SG.3 nép-POSS.SG.3
boqun-ï birlä cök-it-ü olur-up (HtTug V 77, 2–3)
 nép-POSS.SG.3 együtt [lefelé mozog]-CAUS-CV ül-CV
 'a hotáni kán az összes nagy törzsfőjével és a népével együtt letérdelt és leült...'¹⁷
 (Röhrborn 2001: 268)

Az alannal koreferens (illetve a (12) esetében az alanyhoz tartozó) direkt tárgy impliciten maradását a megnyilatkozás egyéb részei, illetve a *cök-it-* ige habituális olvasata teszi lehetővé.

¹⁶ Röhrborn véleménye szerint ezek a szerkezetek kínai hatásra jelentek meg (Röhrborn 2001: 268, 270). Azonban a kínai megfelelőekben nem törődött a direkt tárgy, tehát ez török fejlemény.

¹⁷ Az ige ugyan nem finit ige, mivel az *-(X)p* konverbiumi morféma szerepel az igetőn, ezt a konverbiumentípust azonban fordításokban többnyire finit igeként szoktuk visszaadni, ugyanis jelentés szempontjából egyszerű kapcsolatos viszonyt jelez a főige és a határozói mellékmondat között.

Hasonló példa az *ätözin täprät-* 'testét/magát mozgatja', vagyis 'mozog', ahol a *täprä-t-* használható 'mozog' jelentésben az alannal koreferens direkt tárgy explicit megjelenése nélkül is (*täprä-* 'mozog, moccan'); továbbá a *bälgür-t-* műveltetői alak jelentheti azt, hogy 'megmutatkozik' az *ätözin* 'magát' direkt tárgy nélkül is (*bälgür-* 'megjelenik, megmutatkozik'; Röhrborn 2001: 269)

3.4. A reflexív mint a műveltetői és a passzív szerkezet közti átmenet

A fenti példákhoz hasonlóan a tranzitív alapigéből¹⁸ alkotott műveltető szerkezetekben az alannal koreferens direkt tárgy törölődhet, míg a datívusszal jelölt indirekt tárgy megmarad, illetve megmaradhat.¹⁹ Így jön létre az alábbi mondat:

- (13) *ög-kä qan-qa säv-it-miš är-di-ŋ* (Suv 620,1)
 anya-DAT apa-DAT szeret-CAUS-REP.PAST létezik-PAST-SG.2²⁰
 'Szeretve lettél apá[d] és anyá[d] által.'

(Erdal 1991: 844)

Érdemes összevetni a (13) mondatot a fentebb hozott (10) példával: a (13) esetén az alannal azonos referenciájú direkt tárgy törölődött, míg az eszközlő (a deponált ágens vagy experiens) megmarad a szerkezetben. Az ilyen, (13) példához hasonló mondatok esetén beszélhetünk passzívumról; a (10) esetén, ahol nincs törölt elem, nem merülhet fel a passzívként való értelmezés lehetősége. További példa a jelenségre a (14) mondat, ahol – az előzőhöz hasonlóan – nincs direkt tárgy a szerkezetben.

¹⁸ A tanulmány névtelen lektora megjegyzi, hogy a direkt tárgy impliciten maradása a műveltető alapú passzív szerkezetekben tranzitív alapige mellett történik, míg a 3.3-as pontban hozott példákban csak intranszitiv alapigék mellett. Ezt ugyanakkor nem látom akadálynak a gondolatmenet szempontjából. A lényeges az, hogy az alannal koreferens direkt tárgy (bizonyos esetekben) törölődhet az ótörökben.

¹⁹ Ez a mai nyelvekben is így lehet. Rassadin megjegyzi a tofa példák kapcsán, hogy a passzív jelentés esetén az alany és a datívusszal jelölt eszközlő van jelen a mondat szerkezetben (Rassadin 1978: 138).

²⁰ Az ótörökben a *-mİš* időjel az utána álló *är-* 'létezik' jelentésű – ilyen esetben kopulaként használt elem – *-DI* múlt idős alakjával együtt a régmúlt igeidőt fejezi ki (Erdal 2004: 270).

- (14) *üč kőkürčgän atay-i²¹ lačün-qa qav-it-ur²² ärkän*
három galamb fiatal-POSS.SG.3 sólyom-DAT üldöz-CAUS-PRES(SG/PL.3) amíg
'Mikor a három galambfióka üldözve volt a sólyom által...' ²³ (Suv 620, 20–1)
(Clauson 1972: 582; Röhrborn 1972: 71; Röhrborn 1988: 259; Erdal 1991: 777.)

Ilyen esetekben a Haspelmath által felállított séma szerint a műveltető szerkezetből reflexív értelmezésen keresztül jön létre a passzívum (Haspelmath 1990: 46–49). Az olyan műveltető szerkezetekben, amelyekben az alany magán hajat végre valamilyen cselekvést, az ötörökben – a fentiekben bemutatottak szerint – a direkt tárgy törölhető. Ilyenkor a nominatívusszal jelölt alany szerepét betöltő elem vagy ágensként értelmeződik – a szerkezet műveltetőként funkcionál; vagy az alany értelmeződhet páciensként – ebben az esetben a mondat passzívvá válik. Ugyanakkor az alapszerkezet ágense (a műveltető mondat eszközlője) megmaradhat a szerkezetben. Érdekes szempontunkból, hogy a műveltető és passzív szerkezetek hasonlítanak egymásra az alapszerkezet ágensének deponálása szempontjából: mindkettő esetében az eredeti ágens egy esethierarchiában alacsonyabb esettel lesz jelölve, és pragmatikai szempontból háttérbe szorul.

Fontos megjegyezni azonban, hogy a passzívként való értelmezés (egyes esetekben) nem zárja ki a műveltetői, illetve a permisszív értelmezést sem. A (13) mondat értelmezhető úgy, hogy az alany tett azért valamit, hogy a szülei megszeressék őt, emiatt a (13) jelentése lehet ez is: 'megszerettetted (magad) anyá[d]dal és apá[d]dal' (Erdal 1991: 844). Illetve a (14) mondatnál is esetleg elképzelhető, hogy a három galambfióka hagyta, hogy a sólyom üldözze őket. Vélhetőleg a kétértelműségek elkerülése okán a passzív értelmezhetőség csak bizonyos jelentéscsoportba tartozó igék esetén jelenik meg.

3.5. A passzívként való értelmezés egyértelműsítésének módjai

Feltehetőleg a passzív és megengedő-műveltető jelentés (3.1.) közti kétértelműség kiküszöbölését szolgálja az, hogy csak bizonyos műveltető igék, bizo-

²¹ Az értelmezés nehézségeivel kapcsolatban lásd Röhrborn (1988: 258–259).

²² Clauson (1972: 582) *qavüd-* alakban hozza, és hapax legomenonként tünteti fel. Erdal a *qavit-* igét hibásnak, vagy hibás olvasatnak tekinti, helyette a *qovit-* alakot javasolja (vö. *qov-* 'üldöz, követ'; Erdal 1991: 777). Ez nem változtat a szerkezet passzív értelmezhetőségén.

²³ A szerkezet fordításai az egyes szerzőknél: 'while three doves were protecting their father? from falcon' (Clauson 1972: 582); 'während 3 junge Tauben vom Falken gepackt werden' (Röhrborn 1972: 71); 'während 3 Taubenjunge vom Falken gepackt wurden' (Röhrborn 1988: 259).

nyos direkt tárgyak vagy csak bizonyos alanyok mellett jelenik meg a műveltetői morfémaival képzett passzív szerkezet.²⁴

Egyrészt olyan jelentésű igékkel jelenhet meg a passzív szerkezet, amelyek esetén nem valószínű, hogy az ágens magán hajtátná végre a cselekvést vagy hagyná, hogy végbemenjen rajta a cselekvés: ilyenek az erőszakos cselekvést kifejező igék.²⁵ (Az ilyen szerkezetekre Röhrborn (1972: 75) és Erdal (1991: 844) is felhívja a figyelmet.) A korpuszban szereplő ilyen igék a következők: *bas-īt- 'elnyom-CAUS'*, (*bas-in-dur- 'elnyom-REFL-CAUS'*), *ar-tur- 'becsap-CAUS'*, *āgir-t- 'körbevesz-CAUS'*, *qavza-t- 'körülvesz-CAUS'*, *qov-īt- 'üldöz-CAUS'*, *öl-ūr-t- 'meghal-caus-CAUS'* *sanč-īt- 'leszúr-CAUS'*, *sinjir-t- 'elnyel-CAUS'*, *soq-tur- 'üt-CAUS'*, *toq-īt- 'üt-CAUS'*, *yayī-t-²⁶ 'ráz-CAUS'*. Az alábbi (15) és (16) mondatban az ebbe a csoportba tartozó *ölürt-* és *sančīt-* ige szerepel.

(15) *yāk-lār-kā öl-ūr-ṭ-mā-yin* (M III 25,12₃ (text 9))

démon-PL-DAT meghal-CAUS-CAUS-NEG-OPT.SG.1

'csak ne ölessek meg démonok által' (Erdal 1991: 782)

(16) *sū-dā ār-sār sanč-īt-ur* (TT I 67)

hadjárát-LOC létezik-COND leszúr-CAUS-PRES(SG.3)

'[ha megkapja ezt az óment, akkor] ha hadjáraton van, akkor

[leszúratik] le lesz szúrva' (Clauson 1972: 836)

²⁴ A dolgozat lektora szerint a műveltető és a passzív értelmezés közti átmenetet a permisszív értelmezés biztosítaná vagy legalábbis fontos szerepet játszana a passzív szerkezetek kialakulásában. (Erdal 1991: 843–847 is hasonlóan vélekedik.) Ez valóban logikus feltételezés, hiszen – mint ahogy azt bírálóm is megjegyzi – a permisszív és a passzív értelmezés közt sokkal könnyebben képzelhető el az átmenet, mint a faktitív és a passzív értelmezés között. Ugyanakkor ez a feltevés nehezen bizonyítható, mivel a megengedő jelentésű mondatok *formailag* nem különböznek a többi műveltető mondatról.

Ki kell emelni továbbá, hogy pusztán a permisszív értelmezhetőség még nem hozhat létre passzív szerkezeteket, mivel azoknak a fentebb ismertetett formai követelményeknek is eleget kell tenniük (tehát az alapigének tranzitívnak kell lennie, az alanynak és direkt tárgynak koreferensnek kell lennie, illetve a direkt tárgy nem jelenhet meg a szerkezetben). A műveltető szerkezetek megengedői értelmezése tehát szerepet játszhat a passzív szerkezetek kialakulásában, de ha a fenti formai kritériumok nem teljesülnek, akkor nem beszélhetünk műveltető alapú passzív szerkezetéről az ótörökben.

²⁵ Nedyalkov (1991: 14) szerint a mai nyelvekben is jellemző ez. Kivételnek tűnnek a tuva és a tofa nyelvek, ahol a passzív jelentés talán más típusú igék esetén is megjelenhet. Erre Nedyalkov (1991: 14) az alábbi tofa példát hozza:

(i) *Men bo emš-ee emne-dir-men.*

én ez orvos-DAT kezel-CAUS-FUT.SG.1

'Én ez által az orvos által leszek kezelve.'

Ugyanakkor ez a mondat is értelmezhető műveltetőként: 'Kezeletni fogom magam ezzel az orvossal.' (Nedyalkov 1991: 15).

²⁶ Erdal (1991: 794) *yayī-* alapigealakkal számol; ezzel szemben Clauson (1972: 980) *yay-₁* 'ráz' alakot hoz.

Az ilyen erőszakos cselekvéseket megjelenítő igék olyan műveltetése, amikor az alany és elszenvető ugyanaz, nehezen képzelhető el. Például a (15) esetén nem valószínűsíthető a 'csak ne ölessem meg magam a démonokkal; csak ne hagyjam, hogy a démonok megöljenek' jelentés. Hasonlóképpen a (16) mondatnál is kétséges a következő értelmezés: 'ha hadjáraton van, leszúrhatja magát; ha hadjáraton van, hagyja magát leszúrni'. Épp ezért alkalmasak az ilyen igék arra, hogy háttérbe szoruljon a műveltető, és előtérbe kerüljön a passzív értelmezés.

A másik ilyen csoport a szeretetet, tiszteletet kifejező igék csoportja, ezek: *ağir-la-t-* 'tisztelet-CAUS', *alqa-t-* 'dicsér-CAUS', *aya-t-* 'tisztelet-CAUS', *ög-üt-* 'dicsér-CAUS', *säv-it-* 'szeret-CAUS', *tapla-t-* 'elégedettnak lenni'²⁷-CAUS'. Ugyanakkor az ilyen típusú mondatok esetén fokozottan fölmerül a műveltetői értelmezéssel való kétértelműség lehetősége; például az alábbi (17) mondatban elképzelhető, hogy *Maharadi* tett valamit azért, hogy tiszteljék őt, tehát okozóként is értelmezhető.

- (17) [Maḥaradi]...*üküş-kä aya-t-miš ağir-la-t-miš...* (Suv 607, 15)
 sok(ak)-DAT tisztelet-CAUS-REP.PAST.SG.3 tisztelet-CAUS-REP.PAST(SG.3)
 'sokak által volt tisztelve'
 (Gabain 2007: 242; Clauson 1972: 268; Röhrborn 1972: 74)

Segítheti a passzív értelmezés egyértelműsítését, ha az eszközlő olyan jelenség vagy lény, ami felett nem lehet hatalma az okozónak, így nem merülhet fel, hogy kényszeríteni tudná valamilyen cselekvés elvégzésére. Annyiban azonban továbbra is kétértelműek ezek a szerkezetek, hogy úgy is értelmezhetőek, hogy az alany hagyja, megengedi, hogy valamilyen cselekvés végbe menjen rajta. Az összegyűjtött korpuszból például ilyen eszközlők: *yel* 'szél', *yäk* 'démon', *ičgäk* 'démon', *saqinč* 'félelem', *busuš* 'szomorúság', *ač* 'éhség', *ämğäk* 'fájdalom'. Ezt az alábbi (18) mondat példázza:

- (18) *saqinč-qa busuš-qa bas-üt-u tägin-miš biz*
 félelem-DAT szomorúság-DAT elnyom-CAUS-CV AUX-REP.PAST PL.1
 'félelem és szomorúság által voltunk sújtva' (HtPek 96b8)
 (Erdal 1991: 844–845)

A korpuszbeli példák esetén a műveltetői szerkezetként való értelmezés teljes kiküszöbölése csak olyan esetekben fordul elő, amikor az alany élettelen dolog. (Ezt említi Röhrborn 1972: 74 is mint a műveltető alapú passzív mondatok egyik sajátosságát.) Erre szolgáltató példát a (19) mondat:

²⁷ *tapla-* 'elégedettnak lenni valamivel (ACC)' (Clauson 1972: 440)

- (19) *inča q(a)tli i iğač küčlüg qatig yel-kä toqı-t-ıp*
 ilyen nagy növényzet fa erős erős szél-DAT ÜT-CAUS-CV
qam-il-miš tąg (Signatur T II S 32^a Ay 3, Zeile 1.)
 ledönt-PASS-REP.PAST(SG.3)²⁸ mint
 'mint az erős fák, amelyek az erős szél által meg lettek csapva, és
 kidőltek.' (Röhrborn 1972: 74.)

Itt az *i iğač* 'fa' nem élőlény, így nem is lehet valódi okozó a műveltető mondatban.

Olyan példák tartoznak még ide, amelyekben egy a fent közölt jelentéscsoportokba nem tartozó ige szerepel. Ez a *te-t-*, szó szerint 'mondat' jelentésű ige (*te-* 'mond'), ami azonban az ótörökben nem volt használatos műveltető, csak passzív jelentésben, tehát 'mondva van, mondatik' értelemben (Clauson 1972: 450). A dolgozat alapjául szolgáló korpuszban ez az egyetlen olyan elem, ami nem illeszkedik a fenti jelentéscsoportokba. A (20) mondatban a *tet-* ige alanya, a *suv* 'víz' élettelen dologként nem értelmezhető okozóként, csak elszenvedőként.

- (20) *tiz yoqaru bel-kä tągi suv uluğ te-t-ir* (TT IV 4, 3)
 térd felfelé derék-DAT -ig víz nagy mond-CAUS-PRES(SG.3)
 'a térdtől felfelé a derékig a víz [mint természeti elem] uralkodó
 jellegűnek mondják' (Clauson 1972: 450)

3.6. Új, összetett morféma: *-tXl-* (~ *-(X)tXl-* ~ *-tUrXl-*)

A *-tXl-* morféma, illetve e allomorfiája az *-(X)tXl-*, valamint az ennél ritkább *-tUrXl-* morfémaszekvencia a kései buddhista szövegekben tűnik fel (Erdal 1991: 698). Az ide tartozó példákból (Erdal 1991: 694–698) bő anyagot közöl, illetve (Röhrborn 1972: 73–74) is szól róla. Ez az alakulat nem más, mint az *-(X)t-* képző passzív használatának „pontosítása”: mint látható volt, a műveltető morfémával jelölt passzív szerkezetek értelmezését kétértelműség nehezítette. Ezt kiküszöbölendő jelenhetett meg a műveltető morféma után az *-(X)l-* passzívnek *nevezett* képző (Erdal 1991: 699), amely – mint ahogy az alábbi 4.2 részben szó lesz róla – önállóan nem hozott létre valódi passzív szerkezeteket az ótörökben. Az Erdalnál és Röhrbornnál olvasható példák nagy része megegyezik a fentebb tárgyalt, csak műveltetőmorfémát tartalmazó alakokkal, azzal a különbséggel, hogy az *-(X)l-* morfémával bővültek.

²⁸ Az itt passzívként glosszázott morféma, az *-(X)l-* az alábbiakban kifejtendők szerint (lásd 4.2 rész) az ótörökben nem hoz létre szintaktikai passzív szerkezeteket. Ugyanakkor ezt a szuffixumot hagyományosan passzív morfémának nevezik, ezért a glosszázásban is így utalok rá.

Ugyanakkor van pár olyan elem (például *īsīr-til-* 'megharap-PASS', *külā-til-* 'dicsér-PASS' stb.), amelyek esetén nincs (vagy az általam gyűjtött korpuszban nem került elő) olyan szerkezet, ahol csak a műveltető morfémaival fordul elő passzív jelentésben. Ez arra utal, hogy kései buddhista szövegek idejére önálló képzőkké váltak ezek a morfémaegyüttesek. Egy kiragadott szerkezet a sok példa közül a következő:

- (21) *edgū tučī* *ög-dil-ür* (KB 909)(Clauson 1972: 104)
jó egyfolytában dicsér-PASS-PRES(SG.3)
'A jót folyton dicsérik./ A jó folyton dicsérve van.'

4. A műveltető alapú passzív szerkezet kialakulásának okai

Felmerülhet a kérdés, hogy mi motiválta a műveltető alapú passzív szerkezetek kialakulását. Ezzel kapcsolatban egy érdekes összefüggés fedezhető fel, aminek kifejtésére az alábbiakban kerül sor. Kornfilt (1991) felveti, majd Kornfilt (2008) kissé módosítva megismétli azt az állítását, hogy az ótörökben (vagy legalábbis a korai ótörökben) nincs szintaktikai passzív képzés.

4.1. A szintaktikai passzív

Ismert a passzívnak azon képessége, hogy abszorbálja a külső tematikus szerepet (Chomsky 1981). Más szerzők az abszorpció helyett azt a magyarázatot részesítik előnyben, miszerint a passzív morféma kapja meg a (tipikusan) külső tematikus szerepet (például Baker 1988: 312–314). Ez magyarázza azt, hogy a „kiiktatott ágens” lehet antecedense anaforáknak, kontrollálhat *pro*-kat, lehet alanya adjunkt predikátumoknak (Baker 1988: 315–319). Azaz a passzív mondatban mégis jelen van valamilyen formában az „elnyelt” tematikus szerep. Ezt támasztja alá az, hogy a legtöbb nyelvben meg is jelenhet valamilyen esethierarchiában alacsonyabban álló jelöléssel az ágens. Az angolban a *by*-jal, a törökországi törökben (tipikusan, bár nem kizárólag) a *tarafından* névutóval, amely frázisok lemásolják a passzív fej tematikus szerepét (Baker 1988: 334–339). Az ismert tulajdonság, miszerint a páciens tematikus szerepű konstituens alanyi pozícióba kerül, egyszerűen a külső tematikus szerepet viselő DP „kiiktatásának” egyenes következménye. Ebben az esetben a szerkezet legmagasabb pozíciójában lévő DP-je lesz az alany, ami – mivel nem szerepel külső tematikus szerepű DP a szerkezetben – a téma, vagy páciens tematikus szerepű mondatrész lesz.

Ezekkel szemben az angolban van egy olyan passzív szerkezetre jellemző módon jelölt szerkezet, ami nem szintaktikai passzív, ezek a lexikonban létrehozott, úgynevezett *adjectival passive* alakok, amelyekben nem lehet implicit

ágensi argumentum²⁹, tehát a szintaktikai passzívtól eltérően, ez nem lehet antecedense anaforáknak, nem kontrollálhat *pro*-kat, nem lehet alanya adjunkt predikátumoknak. Vagyis ezekben a szerkezetekben a külső thematikus szerep valóban kiiktatódik, ennek következtében nem jelenhet meg az eredeti ágens sem.

4.2. Az ótörök passzívképzés

Visszatérve az ótörök passzív szerkezetekre, felmerül a kérdés, hogy az ótörök passzív morfémával ellátott alakok szintaktikai passzívnak minősülnek-e. Kornfilt (1991) amellett érvel, hogy nem. Ezt egyrészt arra alapozza, hogy – véleménye szerint – az ótörökben az INFL fejnek nem volt külön projekciója, így egy esetleges szintaktikai passzív képzés során a külső tematikus szerepű elem nem is kerülhetett volna a [Spec,INFL] pozícióba (Kornfilt 1991: 18–19). Ennek az állításnak a vizsgálata jóval meghaladná e dolgozat kereteit, így ennek tárgyalásával itt nem foglalkozunk. Másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a korai ótörök szövegben több olyan passzív morfémás alak is előfordul, amelyek aktív alakja nem fordul elő sem az ótörök, sem a későbbi nyelvemlékekben (Kornfilt 1991: 21). A korai rovásírásos szövegemlékekből hozott példái közül a *tiril-* 'feléled' ige esetén valóban nem adatolható **tir-* tő (Kornfilt 1991: 21).³⁰ Későbbi szövegemlékekben továbbá: *amril-* 'nyugalomban, békében lenni' (**amir-*), *oŋul-*³¹ 'felgyógyul', *tätüril-* 'romlottnak lenni' (**tätür-*), *yevil-* 'felszerelve, ellátva lenni' (**yev-*). (Ezek forrása: Erdal 1991: 651–683.)

Kornfilt (1991: 21–23) idéz olyan korai ótörök példákat is, ahol ugyan a passzív morféma kapcsolódik az igetőhöz, de nem értelmezhetőek ezek a szerkezetek úgy, hogy egy ágens volt az adott esemény vagy cselekvés előidézője. Ezt a saját vizsgálataim is alátámasztják. Kigyűjtöttem a legkorábbi rovásírásos keleti ótörök emlékekben³² szereplő *-(X)l-* passzív(nak nevezett)

²⁹ Ha mégis, akkor ezek „logikai alanyok”, de ezek nem lehetnek például antecedensei anaforáknak stb. (Baker 1988: 319–320).

³⁰ Kornfilt (Tekin 1968: 115-öt követve) tévesen hozza az *adril-* 'különválasztva lenni, elválasztódnai' alakot, amely esetén van *adir-* tő (Clasun 1972: 66–67). Az *ökül-* 'gondol' (**ök-*) ige esetén szintén Tekin 1968: 115 példáját idézi. Itt az adott szövegrésznek (T N 8) lehet más olvasata is, erre lásd Berta (2004: 62, 83). Vagyis ez az alak sem fogadható el.

³¹ Clasun (1972: 185) az **oŋa-* tővel, Erdal (1991: 668–669) pedig a csak a tizennegyedik századtól adatolt *oŋ-* 'gyarapodik, boldogul' tővel hozza összefüggésbe.

³² A Berta (2004)-ben szereplő *Köli Čor*, *Toŋuquq*, *Köl Tegin* és *Bilgä Qayan* rovásírásos emlékekről van szó.

és a passzív morféma allomorfiaként szereplő³³ $-(X)n-$ morfémás szerkezeteket, és arra a következtetésre jutottam, hogy ezekben egyetlenegyszer sem szerepel az ágens. Egy-két kétes értelmezésű mondatot kivéve csak olyan szerkezeteket találtam – ahogy Kornfilt is leírja – amelyekben nem feltételezhetünk valódi ágenszt. Ez jellemzi az alábbi (22), (23) és (24) mondatokat is³⁴:

- (22) *üküş öl-däči anda tiril-di* (BK K31)
 sok meghal-PART ott feléled-PAST(SG/PL.3)³⁵
 'sok halni készülő ott (akkor) életre kelt'
- (23) *yariš yazi-da ter-il-älim te-miš* (T É33)
 Yaris síkság-LOC gyűjt-PASS-OPT.PL.1 mond-REP.PAST(SG/PL.3)
 'A Jaris síkságon gyülekezzünk! - mondták (állítólag)'
- (24) *tavgač bodun birlä tüz-ül-dü-m* (KT D4–5)
 tavgacs nép együtt kiegyezik-PASS-PAST-SG.1
 'a tavgacs néppel megegyeztem'

Nehéz lenne a (22) mondatot úgy értelmezni, hogy valamilyen ágens életre kelti a haldoklókat. Hasonlóképpen a (23) és (24) esetén sem valószínű, hogy egy ágens hatására gyűltek volna össze vagy egyeztek volna ki a tabgacsokkal. Az, hogy nem jelenik meg ágens a mondatokban (sem expliciten, sem impliciten), egyértelműen amellett szól, hogy ezek a passzív morfémás alakok nem szintaktikai passzív szerkezeteket hoznak létre az ötörökben.

Arra, hogy a régi törökben nem volt szintaktikai passzív képzés, a csuvas nyelv is igazolást szolgáltat. A csuvas a köztörök nyelvektől legkésőbb az i.sz. 5. századra elváló bolgár típusú nyelvek egyetlen mai képviselője. A csuvas tanúsága azért lehet fontos számunkra, mert megőrizhetett olyan régi sajátosságokat, amelyek a többi mai nyelvben nem tükröződnek. A csuvasban az $-(\check{A})l-$ passzívnek *nevezett* morféma a $-t$, $-s$, $-s$ és $-r$ hangokra végződő tövekhez járulhat, és gyakorlatilag az $-(\check{A})n-$ reflexív morféma allomorfiájának tekinthető (ilyen esetekben ugyanis hangtani okok miatt az $-(\check{A})n-$ morféma nem használatos) (Clark 1998: 443). Úgy tűnik, hogy az $-(\check{A})l-$ morfémával antikauzatív értelmű alakok is képezhetőek. Ilyenek például a *täsäl-* 'kinyúlik, elhúzódik, elterjed' (*täs-* 'nyújt, húz') (Benzing 1959: 720) vagy a *saräl-* 'növekedik, gyarapodik', *ušal-* 'kinyúlik' igék (Kreuger 1961: 180). A csu-

³³ Emellett a reflexív szerkezeteket is ez a morféma jelöli, emiatt hagyományosan reflexív morfémának nevezik.

³⁴ A (22), (23) és (24) mondatok jelölése Berta (2004)-et követi.

³⁵ A *tiril-* 'feltámaszt, újjáéleszt' ige a **tir-* ige passzívnak nevezett képzővel ellátott alakja (vö. Clauson 1972: 547-548). Mivel azonban a forrásokban a **tir-* ige nem adatható, így a lineáris elemzésben nem lett különválasztva a rekonstruálható tő és a toldalék.

vasban csak nagyon ritkán fordulnak elő olyan passzív morfémával ellátott igealakok, amelyek szintaktikai passzív szerkezeteket hoznak létre. Benzing (1959: 720) ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy Ašmarin szótárában még az olyan gyakori igék, mint a *vula-* 'olvas', vagy *vêler-* 'öl', sem fordulnak elő passzív morfémával ellátott alakban. A csuvasban tehát nincs passzívum, ami – a csuvas török nyelvek közötti helyét ismerve – arra utalhat, hogy a passzívum hiánya egy megőrzött régi török sajátosság.

4.3. A műveltető alapú passzív mint szintaktikai passzív szerkezet

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a korai ótörökben az *-(X)l-* morfémával nem lehetett szintaktikai passzív szerkezeteket létrehozni. Ugyanakkor a műveltető-alapú passzív szerkezetekben megjelenhetett a külső thematikus szerepű mondatrész (lásd a 3.4. és a 3.5. részek példáit), ami arra mutat, hogy ezek szintaktikai passzív szerkezeteknek minősülnek. Így mint hipotézis megfogalmazható, hogy az ótörökben a műveltetőszerkezetek passzív jelentésének kialakulását az motiválhatta, hogy nem volt szintaktikai passzív képzés, így az eszközlőt se lehetett kifejezni. Ezt a műveltetőalapú passzív biztosította.

Itt nem azt az állítást kívánom megfogalmazni, hogy az igenemi morfémák funkciójának változását minden esetben egyfajta „képzésbeli rés” idézné elő, de mindenképp érdemes felhívni a figyelmet erre az összefüggésre az ótörök esetében.

Összegzés

A turkológiai szakirodalomban mindezidáig sokféle elmélet született arra, hogy mi lehet a magyarázat a műveltető alapú passzív szerkezetek kialakulására. Közös vonásuk azonban, hogy mindegyik megközelítés szerint az ótörök műveltető morfémák egy speciális igenemi szerkezetet hoztak létre.

Jelen dolgozat ezzel szemben amellet érvelt, hogy a műveltetői morfémával jelölt passzív szerkezet megjelenése nem egy sajátos jelenség, hanem egy olyan nyelvekre általánosságban jellemző nyelvi folyamat, amelynek során egyes igenemi morfémák vagy analitikus formák az eredeti igenemi szerkezetüktől eltérő igenemi szerkezetek jelzésére is szolgálhatnak. A 3. fejezetben meghatároztam azokat a szigorú szintaktikai és szemantikai körülményeket, amelyek mellett kialakulhattak a műveltető alapú passzív szerkezetek. Végül megfogalmaztam egy hipotézist arra vonatkozóan, hogy mi lehetett a motivációja ennek a nyelvi változásnak: feltehetően az, hogy a korai ótörökben nem lehetett szintaktikai passzív képzés, így a külső thematikus szerep nem volt megjeleníthető; a műveltető szerkezetből létrejövő passzív szerkezet pedig éppen ezt biztosítja.

Rövidítések jegyzéke

ABL = ablatívuszi morféma	REP.PAST = „látott” múlt idő jele
ACC = akkuzatívuszi morféma	PART = melléknévi igenév
AUX = segédige	PASS = passzív morféma
CAUS = műveltető morféma	PAST = múlt idő jele
COND = feltételes mód jele	PL = többes szám
CV = határozói igenév	POSS = birtokos személyjel
DAT = datívuszi morféma	PRES = jelen idő jele
LOC = lokatívuszi morféma	pTE = proto transz-eurázsiai nyelv
OPT = optatívuszi morféma	SG = egyes szám

Hivatkozások

- Baker, Mark C. 1988. *Incorporation. A theory of grammatical function changing*. Chicago – London, The University of Chicago Press.
- Benzing, Johannes 1959. Das Tschuwaschische. In Denny, Jean *et al.* (eds.) *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Vol. 1. Wiesbaden, Steiner, 695–752.
- Bergelson, Mira B. – Kibrik, Andrej A. 1995. The system of switch-reference in Tuva: Converbial and masdar-case forms. In Haspelmath, Martin – König, Ekkehard (eds) *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 373–414.
- Berta Árpád 2004. *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*. Szeged, JATEPress.
- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on government and binding*. Dordrecht – Cinnaminson, Foris.
- Clark, Larry 1998. Chuvash. In Johanson, Lars – Csató, Éva Á. (eds.) *The Turkic languages*. London – New York, Routledge, 434–452.
- Clauson, Gerard 1972. *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford, Clarendon.
- Comrie, Bernard 1989. *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*. Oxford, Blackwell.
- Eckmann, János 1966. *Chagatay manual*. Bloomington – The Hague, Mouton.
- Erdal, Marcel 1991. *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon*. Wiesbaden, Harrassowitz.
- Erdal, Marcel 2004. *A grammar of Old Turkic*. Leiden – Boston, Brill.
- Fagan, Sarah M. B. 1988. The English Middle. *Linguistics Inquiry* 19(2): 181–203.

- Gabain, Annemarie von 2007. *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haspelmath, Martin 1990. The grammaticization of passive morphology. *Studies in Language* **14**: 25–71.
- Johanson, Lars 1974. Zur Syntax der Altürkischen Kausativa. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* Supplement 2. 529–537.
- Johanson, Lars 1976–1977. Die Ersetzung der türkischen –t– Kausativa. *Orientalia Suecana* **25–26**: 107–133.
- Johanson, Lars 1998a. Structure of Turkic. In Johanson, Lars – Csató, Éva Á. (eds.) *The Turkic languages*. London – New York, Routledge. 30–66.
- Johanson, Lars 1998b. The History of Turkic. In Johanson, Lars – Csató, Éva Á. (eds.) *The Turkic languages*. London – New York, Routledge. 81–125.
- Kormušin, Igor V. 1976. O passivnom značenii kauzativnyh glagolov. In Kljaštomyj, Sergej G. – Petrosjan, Jurij A. – Tenišev, Édgem R. (eds.) *Turcologica. K semidesjatiletiju akademika A. N. Kononova*. Moskva, Nauka. 89–93.
- Kornfilt, Jaklin 1991. A Case for Emerging Functional Categories. In Rothstein, Susan D. (ed.) *Syntax and Semantics Volume 25. Perspectives on Phrase Structure: Heads and Licensing*. San Diego – New York – Boston – London – Sydney – Tokyo – Toronto, Academic Press. 11–35.
- Kornfilt, Jaklin 2008. *Turkish RCs and other constructions as migrants from Central Asia to the Mediterranean*, Paper presented at the Second Mediterranean Syntax Meeting (MSM2, 2008), Istanbul, Boğaziçi University, Istanbul. Manuscript, by kindness of the author
- Nedyalkov, Igor V. 1991. Recessive-Accessive Polysemy of Verbal Suffixes. *Languages of the world* **1**: 4–31.
- Rassadin, Valentin I. 1978. *Morfologija tofalarskogo jazyka v sravnitel'nom osveščanii*. Moskva, Nauka.
- Robbeets, Martine 2007. The causative-passive in the Trans-Eurasian languages. *Turkic Languages* **11**: 158–201.
- Röhrborn, Klaus 1972. Kausativ und Passiv im Uigurischen. *Central Asiatic Journal* **16**: 70–77.
- Röhrborn, Klaus 1988. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Lfg. asankelig - ayat-*. Wiesbaden, Steiner.
- Röhrborn, Klaus 2001. Kausative Verben des Altürkischen in elliptischen Sätzen. In Bazin, Louis – Zieme, Peter (eds.) *De Dunhuang à Istanbul: Hommage à James Russell Hamilton*. Turnhout, Prepols. 267–273.
- Tekin, Talat 1968. *A grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington – The Hague, Mouton.